

OLHA SHAF
Dnepropetrovsk

**THE EARTH/ LAND-AND-MOTHER'S BODY
ACCEPTED BY THE UKRAINIAN MODERN POETS:
GENDER AND PSYCHOLOGICAL DOMINANTS**

The article elaborates on the gender and psychological specificity of artistic expression of the image of the Earth (Land) like women and mother in the Ukrainian lyrics last decades. This specificity is determined by male Oedipus complex correlated with archetypical and mythological Great Mother's image. The peculiarities of depiction of the earth/ land-and-mother's corporeality as the sexual object are classified as the mode of masculine poetic strategy.

Key words: image of the Earth/ land-and-mother, Oedipus complex, Great Mother's archetype, corporeality, masculine poetic strategy.

ОЛЬГА ШАФ
г. Днепропетровск

**ТЕЛО МАТЕРИ-ЗЕМЛИ В РЕЦЕПЦИИ
УКРАИНСКИХ ПОЭТОВ СОВРЕМЕННОСТИ:
ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДОМИНАНТЫ**

Рассматривается гендерно-психологическая специфика художественного воплощения в украинской лирике последних десятилетий феминизированного / матернализованного образа земли (Родины), определяемая маскулинным Эдиповым комплексом и связанным с ней архетипно-мифологическим культом Великой Матери. Изображение телесности матери-земли как объекта сексуального желания квалифицировано как элемент маскулинной поэтикальной стратегии.

Ключевые слова: образ матери-земли, Эдипов комплекс, архетип Великой Матери, телесность, маскулинная поэтикальная стратегия.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2016

УДК 82-3(477)(Гуменна)

ТЕТЯНА ШВЕЦЬ
м. Хмельницький
shtw@ukr.net

**ЗОБРАЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
МОТИВІВ «Я» – «ІНШИЙ» У КОНЦЕПЦІЇ Д. ГУМЕННОЇ**

У статті окреслено світоглядні домінанти Д. Гуменної в аспекті суб'єктивно-психологічного підходу при аналізі та оцінці літературного процесу в Україні та за її межами, протиставленні різних точок зору щодо творчого процесу. У діаруші зосереджена увага на розумінні особливостей сприйняття письменницею контрастного через позиції власне «Я» та «Інші», на способі філософського мислення, ставленні письменниці до іншого суб'єкта, оцінці літературного середовища, подій, суспільних явищ. Занотовані думки увиразнюють внутрішній світ письменниці, підсвічують її світогляд, світорозуміння, розкривають «секрети» творчої лабораторії митця.

Ключові слова: щоденник, літературний процес, суб'єктивно-психологічна оцінка, діаруш, самопостереження.

Історія новітньої української літератури знаменна тим, що в літературний процес повертаються незаслужено забуті імена талановитих митців, які жили і творили за межами Батьківщини, в еміграції, і яких через політичне переслідування, беззаконня тоталітарного режиму, було викреслено з національного культурного життя. Серед них важливе місце нале-

жить Докії Гуменній, чия творчість – найяскравіше і самобутнє явище в українському культурному просторі ХХ століття. З проголошенням незалежності України на твори письменниці звернули особливу увагу літературознавці, критики, широкий читацький загал.

Літературну діяльність Д. Гуменна розпочала в середині 20-х років, в її спадщині понад

20 прозових книг, спогади «Дар Евдотеї», щоденникові зошити. Увага письменниці сфокусовувана на дослідженні історії, археології України, прадавніх звичаїв і традицій рідного народу. Загалом літературна спадщина Докії Гуменної становить понад 30 томів праць.

На жаль, об'єктом дослідження науковців ще не стали щоденникові зошити письменниці, що зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, в яких яскраво окреслено світоглядні домінанти, подано суб'єктивно-психологічне змалювання літературного процесу в Україні 20–30-х рр. минулого століття.

У вітчизняному літературознавстві художня творчість письменниці української діаспори стала предметом дослідження у працях О. Коломієць, Г. Костюка, В. Мацька, М. Мушинки, Т. Николук, А. Погрібного, Ю. Шереха (Шевельова), Г. Костюка. Проблемно-тематичні і жанрово-стильові особливості її прозописма розглядали М. Васьків, В. Жила, О. Коломієць, Л. Дражевська, Н. Пазуняк, Л. Онишкевич та ін. Однак існує певна потреба у створенні аналітичних праць, які б розкривали не лише біографію й особливості творчого процесу, але й спроектовували на розуміння особливостей сприйняття письменницею контрастного через позиції власне «Я» та «Інші», на спосіб філософського мислення, його (суб'єкта) оцінки літературного середовища, подій означеного історичного періоду.

Мета статті – розкрити світоглядні домінанти Д. Гуменної в аспекті суб'єктивно-психологічного підходу при аналізі та оцінці літературного процесу в Україні та за її межами.

У 1929 р. у СРСР результатом тривалої внутрішньопартійної боротьби став остаточний прихід до влади Й. Сталіна та його прихильників. У державі встановилася тоталітарна диктатура, що, як відомо, не передбачає жодної свободи. Культура, як і всі сфери суспільного життя, була поставлена під жорсткий ідеологічний та адміністративний контроль. Після прийняття у квітні 1932 р. постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» були ліквідовані літературно-художні об'єднання, а 1934 р. офіційно створено єдину Спілку радянських

письменників, куди організація СПУ входила як філія. Тоталітарній владі потрібні були не талановиті, а вірнопіддані митці – інженери душ, тому ідеологічний апарат партії брутально втручався в літературний процес, чим намагався припинити стилістичні, загальнохудожні пошуки, встановити жорстку цензуру. Усі письменники мали дотримуватись методу соціалістичного реалізму, що означало уславлення й оспівування радянської дійсності, комуністичних вождів. На зміну українському відродженню 20-х прийшов терор 30-х років, що зупинив на злеті, відсунув на тривалий час розвиток української культури загалом і літератури зокрема. Щоб придушити вільну думку, викликати страх, укріпити покору, сталінський режим розпочав фізичне нищення української інтелігенції, розгорнув масові репресії.

Не стає винятком і доля Докії Гуменної. У репортажах «Стрілка коливається» (1930) та «Ех, Кубань, ти Кубань хліборобная» (1931) письменниця відзначила ознаки голоду, що навис над Україною, виступила на захист українського села, а водночас – на захист українського слова проти наступу зросійщення на всіх фронтах. Позиція письменниці розходилася з «конституцією» будівника комунізму, тож викликала роздратування у владоможців; її «проробляла» партійна критика в пресі, «поведінку» авторки розглядали на письменницьких і партійних зборах, врешті-решт за висловлену вголос правду у 1932 р. виключили з літературної організації «Плуг», заборонили друкуватися. Передчуваючи арешт, Докія Гуменна покидає Харків і вирушає до Туркменії, де протягом кількох місяців вивчає східні мови і збирає матеріал про історію, давню культуру місцевого населення.

Через рік Гуменна повертається до Києва, але до новоствореної Спілки письменників України дорога для неї закрыта. Працює діловим, секретарем, стенографісткою в різних установах міста. 1939 року дещо послабився тиск партійного контролю на ідеологічному фронті, тоді побачили світ декілька творів авторки (нариси «Трипільська статуетка», «З історії сивої давнини», «Оповідання про мустьєрського хлопчика», повість «Вірус»). До кола уваги критиків потрапляє повість

«Вірус», в якій письменниця викриває бюрократичні форми радянського стилю керівництва. Д. Гуменну звинувачують у надмірній увазі до негативних явищ соціалістичного ладу і викривленні образу сучасної радянської людини, яка будує комунізм.

Однак письменниця переймається не ідеологічними проблемами, а художньо-естетичними смаками читача. В. Ізер резюмує, що «літературний твір має два полюси, які називаємо художнім та естетичним: художній стосується тексту, створеного автором, а естетичний вказує на його реалізацію, яку здійснює читач» [4, 349]. Справді, значення тексту конкретизується реципієнтом у процесі прочитання, оскільки, «як мова функціонує в мовленні, думка – в мисленні, так автор і читач існують і взаємодіють у процесі художнього сприйняття» [5, 115].

Не відомо, як би склалася подальша доля Д. Гуменної, але розпочалася Друга світова війна. Письменниця залишається в Києві, налагоджує стосунки з членами Спілки українських письменників. Невдовзі фашисти розігнали Спілку, а її найактивніших представників розстріляли в Бабиному Яру під Києвом. Восени 1943 р. Докія Гуменна виїжджає до Західної України, живе в Турці. Тим часом наближається фронт і вона тікає на Захід, де опиняється в таборах м. Грац (Австрія) і в Ді-Пі таборах у Німеччині.

Табори Ді-Пі (від англ. Displaced Persons) – це скупчення «переміщених осіб» на території Західної Німеччини й Австрії, окупованих із 1945 р. американськими, британськими й французькими військами. У 1947 р. там перебувало близько 200000 українців. Життя цих переселенців було досить складним. Люди мешкали в бараках під наглядом табірної адміністрації. В одній невеликій кімнаті могли поселити декілька сімей або до десяти одиноких людей. З меблів були лише ліжка, харчування – малокалорійне. Саме у таких важких емігрантських умовах письменниця починає вести щоденник, перший запис в якому датований 19 березня 1948 р. Перші зошити діаруша переважно пронизані песимістичним настроєм: помітно, що авторка перебуває під сильним враженням від самотності, незатишного побуту і ностальгії за родиною, за Україною,

яку бачила лише в снах. 22 червня 1948 р. вона так змальовує своє табірне життя: «Мої найпекучіші хотіння – знайти куток до праці» [2, 12]. А 23 червня 1948-го занотовує: «Це таборове життя засмоктує, місяці йдуть, нічого не можеш довершити, зробити, відкладатися з п'ятниці на понеділок, з понеділка на п'ятницю – і все ближче до нуля... Кабала, кріпацтво, брила над істотою.

Думка б'ється об стінки черепа і шукає виходу. Упирається в злидні. Що зробити? Проїхати до Авсбургу й до Еслінгену, то це коштуватиме $11 + 22 = 33$ марки, лишитися 6,50. І вже лягай, чекай голодної смерті» [2, 14].

Табірники-українці далеко не завжди бажали повернутися в Країну Рад. Але господарями своєї долі вони не були: мешканців др-таборів перевіряли, враховуючи думку радянської сторони, і часто віддавали в руки представників Москви. Головним заняттям мешканців др-таборів стало очікування і страх бути переданими радянській владі. Біженці міркували – чи поїдуть вони на Батьківщину або, якщо такого бажання немає, чи зможуть залишитися на Заході. Отже, життя в таборі для переміщених осіб для Д. Гуменної – це постійне нервово напруження, страх за майбутнє, стрес. Її гнітили повна відсутність елементарного побутового комфорту, безгрошів'я. Як зауважує П. Білоус, «буває, що письменника пригнічує якийсь факт, якась подія, що його вразила, чи образила, чи змінила ставлення до чогось або когось, – і це гнітить людину, створює постійний внутрішній дискомфорт, підштовхує «виговоритись», і літературний твір стає формою звільнення від того душевного стану, хоч у реальності може нічого так і не змінитися. Таким чином, літературна творчість стає спасенним актом, що врівноважує психіку творця [1, 10–11].

Для Д. Гуменної певним порятунком стає творчість (у Києві 1942 р. приступила до написання роману, продовжувала писати в Турці на Бойківщині, потім – у таборах Грацу, у повоєнних Ді-Пі таборах Австрії; 1948-го в Мюнхені видавництвом «Українська трибуна» надруковано три томи роману-хроніки «Діти Чумацького шляху», четвертий – побачив світ у США), а також її вірним другом залишається щоденник, з яким вона не розлучається майже до кінця своїх днів.

Докія Гуменна була, безперечно, обдарованою особистістю, тому мала напружене внутрішнє життя, була надзвичайно чутливою до безпосередніх впливів, мала багату уяву і схильність до психологічного аналізу. Щоденник допомагав письменниці виразити своє розуміння й оцінку зображуваних подій, виявити власні почуття та емоції, описати як поточні справи, так і події літературного життя, що не залишали її байдужою. Проте повністю позбутися стану внутрішнього дискомфорту письменниця не змогла. Щоденниковий запис від 27 червня 1948 р. свідчить про її вкрай складний психологічний стан: «Вже четвертий день я плачу. Не можу заспокоїтися. Не виношу себе. Не маю де подітися. Причини? Нервовий розстрій...» [2, 16].

Невлаштованість власного життя, важкі табірні побутові умови штовхали Гуменну до відсторонення, до текстового конфлікту з більшістю представників літературного процесу, що ми називаємо контрастністю, протиріччям між «Я» та «Іншим». Її увага трансформована, спроектована, передусім, на інших людей, їхні дії. Відтак, 27 червня 1948 р. мисткиня залишає для історії запис: «В загостреному нервозному стані я відчуваю все те глибше, гостріше. Мені не можна з людьми мати справу, а як маю, то лише на розрив» [2, 16]. Переживаючи складні емоційні стани, перебуваючи майже в депресії, внутрішній дисгармонії, вона часто подає суб'єктивну оцінку діяльності ключових постатей літературного процесу: «Думки після читання «Трагедія Хвильового». «Нерозквітлий талант». Але ж – нерозквітлий, пуп'янковий. Все ж не можна рівняти з колосами прози. Публіцист більше. Український «разночинец». Зрештою – чого в ньому більше? Але... З «різних кровей», як і всі ми, українці.

Цей Фітільов – дворянин. Кающійся неврастенік. Богоискатель – все це спадщина «звідти». Це борсання неврастенічне, все ж не козацька поведінка, а що чужий йому Тарас, то й не диво.

Істерична любов до України («до болю») – все ж продукт альянсу рос. – укр., а не суто український» [2, 2].

Висловлюється Гуменна й щодо творчості В. Винниченка, зокрема щодо його філософст-

вування довкола конкордизму, етичної концепції щастя: «Винниченко. Конкордизм.

Жалко якось читати те, що такий мозок перевівся. Чи є там із чим полемізувати? Адже ідея погодженості добра, але обґрунтовує її він дуже по-простацькому. Шкода, що читав 25 років і не набув наукового підходу, історичного, а лише здобувся на полеміку з Біблією» [2, 4].

Не знаходить доброго слова письменниця і для одного з найактивніших учасників наукового і культурного життя української еміграції, історика української літератури Ю. Шевельова (Шереха), заступника голови МУРу. Наводимо відповідно записи в щоденнику від 28 й 30 липня 1948 р.: «...хочеться замкнутися, відгородитися, повернутися спиною і збудувати високі вежі... Вже можу список... Ні, це з легкої руки Шереха... Костецький, Кошелівець, Косач.. – всі на...»; «Сьогодні чогось знову думала про Шереха і інших. Вони мене не приймають. Вони – «рафіновані». То добре. Будемо брести своєю дорогою... Один шлях – замкнутися та таки навчитися і в пустині почуватися добре» [3, 11].

Позитивні спогади викликає в Докії Гуменної постать С. Пилипенка – письменника, літературного критика, який у 20-х рр. очолював організацію селянських письменників «Плуг», покладав на Д. Гуменну великі надії. Саме за його підтримки вона видала в журналі «Сільськогосподарський пролетар» своє перше оповідання «В степу»; тоді ж, 1924 р., Гуменна стає членом «Плугу». Її запис від 30 травня 1948 р. наступний: «Коли я чую лайки на адресу С. Пилипенка, я переносу це, як особисту образу. І от знов читаю в «Українській трибуні» 30-го травня: «Нема істотної різниці між С. Пилипенком і Миною Мазайлом... Отже, політично й культурно Мина Мазайло та Сергій Пилипенко – явища одного порядку?». І далі: «У самім... стилі Хвильового звучить протест суверенно державної психіки Нового Українця проти провінційно-колоніальної пилипенківщини, політичної тупості, вайлуватості самозакоханої, графоманівсько-етнографічної і – безнадійної!»

Це може про мене? Це ж таких, як я, Пилипенко підбадьорював, вишукував, штовхав «у люди». От, що він робив, а його за те тепер шельмують. І хто? Євген Маланюк. ...

...І знов я питаю: невже «Плуг» нічого не вніс доброго? Де ж мали пробувати сили, розвиватися ті маси, сколихнуті революцією, про які так гарно всі вони тепер говорять?» [2, 8].

У такий спосіб, занотовуючи риторичні думки й екзистенційно, езотерично розмовляючи з власним «Я», письменниця виходить на простір «Іншого», її занотована суб'єктивно-психологічна оцінка літературного процесу 20–30-х років минулого століття мисленнево повертає в недалеке минуле задля осмислення самооцінки власної творчої праці, внеску письменників означеного періоду в розвиток вітчизняної культури.

Щоденникові записи Д. Гуменної є яскравим, унікальним явищем серед спогадової літератури українських еміграційних письменників і важливим джерелом для дослідників. Вербалізувавши суб'єктивні й об'єктивні явища, письменниця отримувала естетичне задоволення, яке прагнула з часом передати читачам. У процесі аналізу діаруша мисткині виявлено, що в ньому за хронологічним порядком відображено події зовнішнього та внутрішнього світу. Характерною особливістю нотаток спостережено дотримання плинності подій (іноді з незначними перервами, зумовленими певними обставинами, які мемуарист стисло пояснює), прочитується суб'єктивність: мова йде від першої особи, авторка тему розкриває з погляду власного світобачення, особистих інтересів. Щоденник Д. Гуменної певною

мірою проливає світло (у спогадах) на пережиті автором події, що відбувалися в культурному середовищі 20–30-х років минулого століття й, у такий спосіб, лапідарно, силуетно, суб'єктивно, вдаючись до раціональної концепції, моделює стиль епохи, власного погляду на літературне життя і в тоталітарному світі, у просторі творчої несвободи, переслідувань і заборон, і поза межами України, в діаспорному середовищі. В інтенції митця «Я» постає у відношенні до «Іншого» через апрезентацію (за аналогією): авторка оцінює духовний вимір Іншого зі своєї світоглядної основи, за аналогією власного самоспостереження, що не завжди є об'єктивним.

Список використаних джерел

1. Білоус П. В. Психологія літературної творчості : Книга для вчителів та учнів. / П. В. Білоус. — Житомир, 2004 — 96 с.
2. Гуменна Д. Щоденники / Докія Гуменна // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. 234. — Оп. 1. — Зош. 20. — 17 арк.
3. Гуменна Д. Щоденники / Докія Гуменна // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. 234. — Оп. 1. — Зош. 21. — 28 арк.
4. Ізер В. Процес читання: феноменологічне наближення / В. Ізер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. ; [під ред. М. Зубрицької]. — 2-е вид., доп. — Львів : Літопис, 2002. — С. 349–366.
5. Орлова О. Сприйняття як літературознавча проблема / Ольга Орлова // Рідний край : альманах Полтав. держ. пед. ун-ту. — 2011. — № 1 (24). — С. 115–125.

TATJANA SHVETS

Khmelnyskyi

PORTRAYAL OF SUBJECTIVE-PSYCHOLOGICAL MOTIVES «I»– «OTHERS» IN THE CONCEPT OF D. HUMENNA

The article outlines the ideological dominants of D. Humenna in the aspect of subjective-psychological approach when analyzing and evaluating the literary process in Ukraine and abroad, the confronting different points of view as for the creative process. In the diary the attention is focused on the understanding of peculiarities of the writer's perception of the contrasting through her own «I» and «Others», on the way of philosophical thinking, attitude of the writer to the other subject, evaluation of the literary environment, events, social phenomena. The recorded thoughts emphasize the inner world of the author of the notes, show the worldview, the writer's vision of the world, reveal the «secrets» of creative laboratory of the artist.

Key words: diary, literary process, subjective-psychological assessment, diario, introspection.

ТАТЬЯНА ШВЕЦ

г. Хмельницький

ИЗОБРАЖЕНИЕ СУБЪЕКТИВНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МОТИВОВ «Я» – «ДРУГОЙ» В КОНЦЕПЦИИ Д. ГУМЕННОЙ

В статье обозначены мировоззренческие доминанты Д. Гуменной в аспекте субъективно-психологического подхода при анализе и оценке литературного процесса в Украине и за ее пределами,

противопоставлении различных точек зрения по отношению к творческому процессу. В диаруше сосредоточено внимание на понимании особенностей восприятия писательницей контрастного через позиции собственно «Я» и «Другие», на способе философского мышления, отношении писательницы к другому субъекту, оценке литературной среды, событий, общественных явлений. Записанные мысли подчеркивают внутренний мир писательницы, отображают её мировоззрение, миропонимание, раскрывают «секреты» творческой лаборатории художника.

Ключевые слова: дневник, литературный процесс, субъективно-психологическая оценка, диаруш, самонаблюдения.

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2016

УДК [82:801.82]:159.9

Ольга ШОСТАК

м. Рівне

olgashostak92@mail.ru

«КУЛЬТУРА ПОКАЯННЯ» В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ: ПРОСТІР КОРЕЛЯЦІЙ MEMORY STUDIES І TRAUMA STUDIES

У статті проаналізовано перспективи застосування теоретичних напрацювань memory studies і trauma studies у процесі дослідження травматичного досвіду в художній літературі. На прикладі діалогії І. Качуровського «Шлях невідомого» і «Дім над кручею» з'ясовано особливості репрезентації воєнної травми національних меншин у діаспорній прозі. Геноцид циган розглянуто в контексті меморативної стратегії «культури покаяння».

Ключові слова: моделі пам'яті, «культура покаяння», травма війни, діаспорна література, геноцид циган.

В історії людства ХХ ст. минуло під знаком травми. Друга світова війна – одна з наймасштабніших тогочасних катастроф, що принесла не лише численні матеріальні збитки, а й відзначилась руйнівним впливом на національну ідентичність спільнот. На межі ХХ–ХХІ ст. сформувався перспективний напрям досліджень – trauma studies, який у міждисциплінарному просторі історії, соціології, філософії, антропології розробляє теоретичне підґрунтя для рефлексії травми як багатоаспектного феномену гуманітаристики. Художня література репрезентує катастрофічний досвід. Тому її аналітика – невід'ємна складова наукового дискурсу про травму.

Літературна оптика травми дотична до наукових пошуків у галузі memory studies. Заслужують на увагу дослідження Я. та А. Асман, П. Нори, П. Рікера, М. Альбакса щодо проблеми культурної пам'яті, її соціальних рамок, протистояння офіційного уніфікованого нарративу альтернативним версіям історії.

У художньому тексті вибудовуються меморативні моделі, що відображають різні політики ідентичності. А травма – знаковий чинник у формуванні пам'яті.

В Україні пам'ять про Другу світову війну – поле для активних наукових дискусій і політичного протистояння. Якщо на сьогодні подієва історія цієї гуманітарної катастрофи непогано вивчена, то актуальним лишається питання літературної репрезентації травматичного досвіду. У вітчизняному літературознавстві аналіз воєнної теми в контексті trauma studies перебуває в стадії розбудови. Науковці, насамперед, аналізують перезавантаження моделей пам'яті в сучасній прозі з акцентом на трансгенераційній проблематиці (Т. Гундорова, Я. Поліщук, І. Старовойт). Але меморативний простір про воєнну травму формувався в межах протистояння клішованого нарративу соцреалізму, який намагався знівелювати катастрофізм і національні аспекти в трактуванні подій, та альтернативних оповідей, які